

XVIII. YÜZYIL DİVANLARI IŞIĞINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İÇ İSYANLAR*

Mesut Bayram DÜZENLİ**

Özet

Edebi eserler, tarihi olaylara farklı bir pencereden bakma imkânı sunması, tarihe kaynaklık eden çeşitli belge ve kitaplarda yer almayan olayların gün yüzüne çıkarılması gibi yönlerden önemli bir bilgi kaynağıdır. Edebi eserlerin olaylara bakışı, müellifin hislerinin o eserde yer alması sebebiyle, elbette tarih ilmi gibi olamaz. Bu bakımdan, edebi eserlerden yararlanırken ona kesin bir belge olarak bakılması da mümkün değildir. Ancak tarihi bir olayın bütün yönleriyle ortaya konulması söz konusu ise her türlü bilgi, belge ve kaynaktan yararlanmak lüzumu da vardır. Bu bağlamda, Klasik Türk Edebiyatının en önemli ürünlerinden olan divanlar da siyasal, sosyal, kültürel pek çok bilgiye ulaşılabileceğimiz önemli kaynaklardır. Çalışmamızda, 18. yy.a ait divanlar, Osmanlı Devleti sahasında meydana gelmiş isyanlar bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 18. yy. Divan şiiri, Divanlar, Osmanlı Devleti, tarih, iç isyanlar.

* Bu çalışma, 2009 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında kabul edilen “18. yy. Siyasi Hayatının Klasik Türk Şiirine Etkileri” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yard. Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mesutbayramduzenli@hotmail.com

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyenlar

Internal Revolts in the Ottoman Empire in the Light of 18th Century Ottoman Poetry

Abstract

Literary works are significant source of knowledge in terms of showing different aspects and being the real source of historical events which haven't come to light yet. The way how literary works deal with historical events can not be expected to be the same with history of science because of author's emotions written in literary works. Therefore it is not possible to consider literary works as historical evidence. But if the subject is to set forth each aspects of an historical event, there is need to use every kind of information, document and source. Divan poetry which is the most important work of Classical Turkish Literature is significant source of political, cultural and social events. In our work, 18 th century's Divan poetry is examined in terms of internal revolts which occurred in the Ottoman Empire during the same century.

Key Words: *18th century, Divan poetry, Divans, Ottoman Empire, history, internal revolts.*

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Giriş

Edebi eserler, tarihi olaylara farklı bir pencereden bakma imkânı sunması, tarih kitaplarında çeşitli sebeplerle yerini almamış olayların gün yüzüne çıkarılması bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Edebi eserlerin olaylara bakışı, müellifin hislerinin o eserde mündemiç olması hasebiyle, elbette tarih ilminden farklı olacaktır. Bundan dolayı, edebi eserlerden yararlanırken ona kesin bir belge olarak bakılması da mümkün değildir. “Ancak amacımız, edebi eserlerden bir tarih belgesi olarak yararlanırken onu kesin bir belge olarak değil, fakat diğer belgelerle birlikte yararlanmaya elverişli bir kaynak olarak telakki etmenin yerinde olacağını göstermekten ibarettir.”¹ Divanlardan elde edeceğimiz bilgi, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, enfüsi/öznel olacaktır. Fakat tarihin konusu insan ise bu insanın ruhi yönünün, hissiyatının tarih bakımından hiç mi önemi yoktur? Üstelik “eğer bir olayı, bir dönemi, bir değişim veya gelişimi aydınlatma hususunda yardımı dokunacaksa, bir soruna ışık tutabilecekse, her çeşit belgeyi kullanmak, her yerde araştırma yapmak, kaynakları

¹ Abdülkadir Karahan, “Bir Tarih Belgesi Olarak Divanlardan Yararlanma”, 22-26 Eylül 1986 X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, C 5, TTK, Ankara, 1994, s. 2034.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

zenginleştirip yeni görüşlerin oluşmasına önyak olmak, metotta olduğu kadar metinde de gereken yeniliği -cesaretle-benimseyip özenle yapmak gibi bir vazifemiz de bulunmaktadır.”²

18. yy., ebcet tarihçiliğine çok fazla önem verilen ve bu konuda bilhassa Süruri gibi şairlerin yetiştiği bir yüzyıldır. Padişahların cülusları, şehzadelerin doğumu, sünnet ve düğün merasimleri, yapılan savaşlar, antlaşmalar, fethedilen yerler, isyan hareketleri vb. memleketin içinde ve dışında gerçekleşen siyasi, sosyal olaylar, devrin divan şairleri tarafından yakından takip edilmiş, manzumelere aktarılmış ve bunların pek çoğu ebcet düşürülerek kayıt altına alınmıştır. Bu bakımdan bilhassa divanlar, Osmanlı toplum yapısını farklı yönleriyle ortaya koyan önemli kaynaklardır.

18. yy., Osmanlı Devleti için önemli pek çok hadisenin meydana geldiği bir zaman dilimidir. Devlet, bu yüzyıla “Felaket Seneleri” adı verilen uzun bir savaş dönemi sonrası Karlofça Antlaşması'nı imzalamış olarak girmiştir. Savaş dönemi, ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal yönden zayıflamasına sebep olmuştur. Ülkenin pek çok yerinde yine savaş sebebiyle siyasi otoritenin zayıflaması sonucu iç isyanlar görülmüştür.

² Abdülkadir Karahan, s. 2025.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Yüzyılın önemli olaylarını, Edirne Vakası (1703), Prut Savaşı (1711), Osmanlı-İran savaşları, Patrona Halil İsyanı, Osmanlı-Rus-Avusturya savaşı (1736), levent ocaklarının kaldırılması (1742), Osmanlı-Rus savaşı (1768), Bulutkapan Ali Bey isyanı (1770), Zahir Ömer (ö. 1775) isyanı, Mora isyanı (1770), Mısır ve Hicaz'daki isyanlar (1780'ler), Osmanlı-Rus savaşı (1787), Nizam-ı Cedit'in kurulması (1793), Pazvandoğlu isyanı (1795) ve Osmanlı-Fransız savaşı (1798) şeklinde tarihsel olarak sıralamamız mümkündür.

Bu çalışmamızda, 18. yy. divanlarında³ geçen Osmanlı Devleti sahasında ortaya çıkmış isyanlar, tarih sırasına göre incelenecektir. Divanlarda yer alan isyanların mahiyetine ve o isyanı bastıran devlet adamına dair eğer tarih kitaplarında bir bir bilgiye ulaşılabilmişse, bunlar da yeri geldikçe aktarılacak; böylece edebiyat ve tarih disiplinlerinden yararlanarak manzumelerin daha iyi anlaşılmasına gayret edilecektir.

1. Edirne Vakası (H 1115-M 1703)

³ Divanı incelenen şairler şunlardır: Ağâh, Akovalı Hatem, Antakyalı Münif, Arpaeminizade Sami, Ataullah Mehmed Efendi, Azbi Baba, Belig, Mehmed Emin Efendi, Beylikçi İzzet, Cemali, Dürri, Ebubekir Sami Paşa, Edirneli Faiz, Enis Receb Dede, Esrar Dede, Fazıl Hacı Tahir Efendi, Ferhad Paşa, Feyzi Efendi, Fıtnat Hanım, Garibi, Hâkim Mehmed Efendi, Haşmet, Hazık, Hevayi (Abdurrahman Kuburi-zade), Hoca Neşet, İbrahim Hafid Paşa, İbrahim Naziri, İzzet Ali Paşa, (Edirneli) Kami, (Tokatlı) Kani, Keşanlı Zihni, Koca Ragıp Paşa, Lebib-i Amidi, Mehmed Nasuhi Efendi, Mehmed Şerif Efendi, Muvakkitzade Pertev, Müsellem, Nahifi Süleyman Efendi, Naşid İbrahim Beğ, Nedim, Nevres-i Kadim, Neyli, Neyyir Abdülhalim Dede, Ömer Besim, (Kırımlı) Rahmi, Rasih, Ratib Ahmed Paşa, Salim, Senai, Suphizade Abdi, Süruri, Şeyh Galib, Şeyhülislam Esad Efendi, Tayyar Mahmud Paşa, Vahid Mahtumi.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

II. Mustafa, tahta çıkmasının ardından, hocası eski Şeyhülislam Feyzullah Efendi'yi, ailesi ile birlikte sürgünde bulunduğu Erzurum'dan getirterek tekrar şeyhülislam yapmıştı. Ancak Şeyhülislam Feyzullah Efendi, kısa zamanda padişahı tesirine almakla kalmamış; aile efradını ve akrabalarını kadılık ve kazaskerlik gibi en yüksek rütbelere getirterek, ulemanın tepkisini çekmişti. Amcazade Hüseyin Paşa'nın zamanında başlayan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tahakkümü, Daltaban Mustafa Paşa ve halefi Rami Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı yıllarında da devam etti.

İşte İstanbul bu gibi sebeplerle kaynamaktaydı ve bu memnuniyetsizlik, 18 Temmuz 1703 tarihinde basit bir olayla patlak verdi. Gürcistan'a yapılacak sefere katılacak iki yüz cebeci askeri, son ulufelerini alamadıklarını ve bu sebeple sefere gitmeyeceklerini bildirerek bir araya geldi ve bir isyan hareketi başlattı. Cebecilere bir miktar para verilmesi, şeyhülislamın azledilmesi ve ailesi ile birlikte Erzurum'a gönderilmesinin yanı sıra Eğridere'de hapsedilen asi temsilcilerinin serbest bırakılması da isyanın bitmesine yetmedi. Nihayet, 22 Ağustos 1703 tarihinde, asi grubunun istedikleri sadrazam, şeyhülislam ve diğer ileri gelenler yerlerinde kalmak şartıyla, II. Mustafa tahttan indirildi ve yerine III. Ahmed çıktı. Edirne vakası, II. Mustafa'nın saltanatını, Rami Mehmed Paşa'nın sadaretini ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin hem makam ve hem de hayatını kaybetmesiyle sona erdi. Sultan III.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Ahmed, ortalık yatıştıktan sonra asi güruhunu tamamen ortadan kaldırdı.⁴

Edirne Vakası, Divan şairi Lebib tarafından, Osmanlı padişahlarının saltanat sürelerinin anlatıldığı “*Kasîde-i Rengin-Beyân Müddet-i Saltanat-ı Selâtin-i Âl-i Osmân*” başlıklı 51 beyitlik kasidede⁵ dile getirilmiştir. Şair, bu manzumesinde hicri tarihin 1115’e (M 1703) ulaştığını ve Allah’ın takdiri sonucu, II. Mustafa’nın saltanattan ayrılmasının söz konusu olduğunu ifade eder. Zira Sultan II. Mustafa, sefer için Edirne’de otağını kurduğu sırada “erbâb-ı tuğyânî”, devletin yapısına zarar vermiştir:

Resîde oldu bin yüz on beşe târîh-i hicret çün
Görindi saltanattan hecri bâ-takdîr-i Rabbânî
Edirne tahtgâhında gazâyâ azîm olmışken
Mizâc-ı devlete virdi hâlel erbâb-ı tугyânî (K. 58/21,22)

Şairin, asi grubunu anlatırken Kur’an-ı Kerim’de geçen “tuğyan, bağı, fart” gibi dini tabirleri kullanması dikkat çekicidir. “Tuğyan” kelimesi, bilindiği gibi “azmak, sınırı aşmak” anlamlarına gelmektedir. Nitekim “tağut” kelimesi de

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C V, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 22-39.

⁵ İdris Kadioğlu, Lebib-i Amidi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, *Basılmamış Doktora Tezi*, Dicle Ü, SBE, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Diyarbakır, 2003, s. 261-264. Lebib Divanı’ndaki metinlerle ilgili olarak Orhan Kurtoglu tarafından hazırlanmış doktora tezinden de faydalandık. Orhan Kurtoglu, Lebib Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Ü, SBE, Ankara, 2004. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623,lebib-divanipdf.pdf?0>

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

bu kelimenin müştakkıdır. Bu kelime, Kur'an'da daha çok, “dini ve ahlaki alanlardaki aşırılıklar, sapkınlıklar, zulüm ve tecavüzler” anlamlarında kullanılmıştır. ⁶ Lebib “tuğyan” kelimesini, dört beyit sonra (K. 58/26) “bağy” kelimesi ile birlikte tekrar zikretmiş ve her iki kelimeyi de “murdar, kirli, pis” anlamlarına gelen “levs” kelimesine bağlamıştır. “Bağy” kelimesinin “Allah’a karşı gelme, dinin çizdiği sınırları aşma” gibi dini-ahlaki anlamları dışında, “meşru devlet başkanına silâhla karşı koyma, isyan etme” gibi siyasi-fikhi karşılığı da bulunmaktadır.⁷ Dolayısıyla verilmek istenen mesaj açıktır: “İsyan eden güruh sadece devlete değil, devleti idare eden padişahın bir halife olması hasebiyle Allah’a da karşı gelmektedir.”

Şairin, isyanın devleti ve memleketi içine düşürdüğü sıkıntılı durumu anlatmak için kullandığı bir diğer kelime, “fitne”dir. İsyan bir fitnedir ve Osmanlı coğrafyasında buhrana sebep olmuştur. Üstelik bu fitne buhranı, Osmanlı mülkünü mahvedecek derecede fazladır. Öyle ki, padişahın Allah’ın takdiri ile tahttan indirilmesi bu fitnenin yegâne dermanı olmuştur:

Tamâm itmişdi mülki fart-ı buhrân-ı fiten geldi

Hakîm-i Lem-yezelden şerbet-i hal’ ile dermânı (K. 58/23)

⁶ Metin Yurdagür, “Tağut”, *DİA*, C 39, TDV, İstanbul, 2010, s. 372.

⁷ Ali Şafak, “Bağy”, *DİA*, C 4, TDV, İstanbul, 1991, s. 452.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

2. Patrona Halil İsyanı

Bu yüzyılda, devletin içinde gelişen önemli olaylarından bir diğeri, 1730 senesinde Patrona Halil'in başlattığı isyan ve bu isyanın akabinde Sultan III. Ahmed'in tahttan çekilmeye mecbur edilmesidir.

İran'a karşı açılan seferde elde edilen toprakların birer birer kaybedilmesi, Damat İbrahim Paşa'nın sefahatine karşı İstanbul'da beslenen kinin ortaya dökülmesi için bir vesile olmuştu. İbrahim Paşa'nın aleyhtarları, halkı hükümete karşı kışkırtmaya başladı. Durumun ciddiyetini gören İbrahim Paşa, İran'la anlaşma yapmak istedi. (Haziran 1730) Ancak İran, Osmanlıların savaşmak istemedikleri fark etti ve anlaşmayı geciktirerek vakit kazandı. Arkasından taarruza geçti. Damat İbrahim Paşa da padişahın bizzat katılacağı bir İran seferi başlattı. Fakat III. Ahmed'in sefer konusunda isteksizliği vardı ve bu durum halk içinde şüyu buldu. İşte bu gelişmelerin olduğu sıralarda, Nadir Han'ın Tebriz'i ele geçirdiği ve şehirdeki Sünnilerin kılıçtan geçirildiği haberinin İstanbul'a ulaşması, padişah ve sadrazam aleyhinde çalışanlar için beklenen bir fırsatın oluşmasına sebep oldu.

Esasen İbrahim Paşa'nın daha önceden de aleyhinde olan gruplar vardı. Zira Damat İbrahim Paşa, bütün akraba ve yakınlarını önemli mevkilere getirmesi, hasımlarının kendisine diş bilemesine sebep olmuştu. Bunun dışında, son Avusturya

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

seferinde yeniçeri ocağı, Damat İbrahim Paşa'nın bütün itimadını sarsmış ve Paşa, yeni bir ordu kurmanın lüzumunu anlamıştı. Ancak bunu tatbik etmek için uygun bir fırsat arıyordu. Nihayet Üsküdar'da bir kışla yapıp yeni usul üzerine talim ettirmeye başladı. Fransa'dan birkaç askeri mütehassıs getirmesi, çevresindeki düşmanları kızdırdığı gibi yeniçerilerin de tepkisini çekmeye yetmişti.

28 Eylül 1730 tarihinde başlayan isyanı idare edenler Patrona Halil ve Muslu Beşe, Küçük Muslu, Kutucu Hacı Hüseyin, Çınar Ahmed, Ali Usta, Karayılan, Emir Ali, Turşucu İsmail adındaki şahıslardı. Asiler, yanlarına yeniçeri ve halkı aldıktan başka, mahpusları da serbest bırakarak isyan grubuna dâhil etmişlerdi. Asiler, önlerine çıkan konakları yağmaya başladılar. 30 Eylül'de III. Ahmed'den, başta sadrazam olmak üzere otuz yedi kişinin başını istediler. Ertesi gün Damat İbrahim Paşa, her ikisi de damadı olan Kaptan-ı Derya Vezir Mustafa Paşa ve Sadaret Kethüdası Vezir Mehmed Paşalarla beraber idam edildi. Asilerin padişaha dokunmayacakları sözü üzerine III. Ahmed, 2 Ekim 1730 tarihinde, tahtını veliaht Şehzade Mahmud'a bırakarak padişahlıktan çekildi. Sultan I. Mahmud'un tahta çıkmasından sonra asi grubu işi daha da ileri götürdü ve yüz yirmiden fazla köşkün yakılmasını yeni padişahın istedi. Padişah, Avrupa'ya ve düşmanlara karşı gülünç olacakları sebebiyle yakılmasına rıza göstermedi; isyancılar da ne kadar köşk varsa hepsini yıktılar ve hatta

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç
İsyanlar

yetişmiş ağaçlarını bile keserek üç gün içinde her yeri harabeye çevirdiler. Asilerin şeyhülislamdan canlarının emniyetine dair bir fetva almaları ve çekilmelerinden sonra ortalık biraz yatıştı, dükkân sahipleri tekrar dükkânlarını açar oldu. I. Mahmud, isyancıların idare üzerindeki hâkimiyetine bir son vermek düşüncesiyle Patrona Halil ve adamlarını (on sekiz kişi) bir bahane ile saraya çağırdı ve onları orada imha etti.⁸

Yüzyılın divanlarını incelediğimizde, yalnızca iki şairin Patrona İsyanından bahsettiğini görüyoruz. Bunlardan biri Salim, diğeri ise Lebib'dir. Ebcet tarihçiliği 18. yy.da zirve noktasına ulaşmasına; bu meyanda çeşme ve köşk yapımı, doğumlar ve vefatlar gibi pek çok olaya dair tarih manzumesi yazılmasına rağmen, yüzyılın divanlarında şairlerin bilhassa padişahların hal'i ile neticelenen isyan hareketlerini manzumelerinde dile getirmediğine; bundan özellikle kaçındıklarına şahit oluyoruz. Nitekim devrin tarihçisi Salim, Patrona İsyanı gibi menfur bir hadiseden bahsetmek istemediğini, ancak iman ve mürüvvetin de insanı suskun bırakmadığını, isyan sonrası sadarete gelen Silahdar Mehmed Paşa'ya yazdığı "*Der-Sitâyiş-i Vezîr-i A'zam Mehmed Paşa*" başlıklı 33 beyitlik kasidesinde⁹ anlatmıştır:

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, s. 199-209.

⁹ Hüseyin Güfta, Salim (Mirzazade), Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni, *Basılmamış Doktora Tezi*, Atatürk Ü, SBE, Erzurum, 1995, s. 232-234.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Söylemek istemez âdem anı ammâ duramaz

Komaz imân u mürüvvet k'ola ebkem gûya (K. 25/19)

İsyan dönemini “felaket denizi” benzetmesi ile sembolleştiren şair, bu felâketten “yâ Mevlâ!” zikriyle kurtulduklarını söyler:

Ne idi çektiğimiz bahr-ı felâketde bizüm

Hamduli'llâh ki yetüp zezeme-i yâ Mevlâ (K. 25/20)

Şair, felaketi denize teşbih ettikten sonra, denizle ilgili diğer benzetmeleri sıralar: Emniyet limana; ten, tahta gemilere; isyanın kendisi, tersten esen şiddetli bir kasırgaya; habaset (alçaklık, kötülük) donanmaya ve melânet (lanetlenmiş şey) çektiriye benzetilmiştir.

Düşdi limân-ı emâna süfün-i tahte-i ten

Talgalar boydan aşup görmüş iken nice belâ

Tonanup çıkdı tonanma-yı habâset pusudan

Sekdirüp çekdiri-i melâneti bî-pervâ (K. 25/21,24)

Manzumenin devamında Patrona Halil'e “kâfir-i billâh (Allah'ın dinini örten)” diyen şair, onun avenesini de “namı bilinmeyen köpek ve ibn-i rüsva (rezilin çocuğu)” şeklinde tavsif eder:

Batrona nâmına bir kâfir-i bi'llâh dahı

Bir iki nâmı bilinmez köpek ibn-i rüsâ (K. 25/25)

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Şair Salim, Patrona Halil'in asıl mesleğinin tellaklık olduğunu; bir şekilde ortaya çıktığını ifade eder. Bu ifadeler, böyle itibarsız birinin bütün Osmanlı coğrafyasını fesada sürükleyen bir isyana öncülük etmesi karşısında şair şaşkınlığını göstermektedir. Nitekim İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Patrona Halil'in yeniçeri ocağının on yedinci bölümünden bir Arnavut olduğunu söyler.¹⁰

Aslı dellâk iken eyledi bir gûne zuhur
Ki cihân mülki bütün oldu fesâda me'vâ (K. 25/26)

Patrona ve arkadaşları, fesadın acı suyunu mananın tatlı suyu zannetmişler ve isyan sonrası kurmak istedikleri düzenin ebedi olacağını düşünmüşlerdir. Ancak bu yaptıkları iş, onların ellerini kirletmiş ve yüzlerini de kara etmiştir. Onlardan geriye utanılacak bir davranış kalmıştır:

Kanına susadı gûyâ bir iki Arnâbûd
Sandı telh-âb-ı fesâdı o zülâl-i ma'nâ
Câvidân sandı gidi böyle gelen dünyâyı
Elinün kiri yüzi karası kaldı ammâ (K. 25/27,28)

Şair, ifsada uğramış cihan meclisini, çekilen keder bakımından mahşer gününe benzetir. Bu fesat ve kederden, kendilerini yeni vezir Silahdar Mehmed Paşa askeri tedbirler ile kurtarmıştır:

¹⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, s. 204.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Hâsılı böyle biraz müfsid ile bezm-i cihân
 Haşr-ı mahşer gibi olmuşdu keder ser-tâ-pâ
 Sad-şükür kim o vezîrün sipeh-i tedbiri
 Kıldı bu saffi şikeste bizi itdi ihyâ (K. 25/29,30)

Patrona Halil isyanı ile bilgi veren bir diğer şair ise Diyarbakırlı Lebib'dir. Lebib, bu çalışmamızda daha önce zikredilen “*Kasîde-i Rengîn-Beyân Müddet-i Saltanat-ı Selâtîn-i Âl-i Osmân*” başlıklı 51 beyitlik manzumesinde¹¹ bu olaydan şöyle söz eder:

Sultan Ahmed, devletin içinde nizamı sağladıktan sonra, kâfir beldelerine sefere niyetlenir. Bir kerede, Revan, Gence, Tiflis, Tebriz ve Hemedan'ı alır. Tarih H 1143'e (M 1730) geldiğinde, yani padişahlığının yirmi sekizinci yılında Üsküdar'a, Şii İran üzerine sefer etmek gayesiyle geçtiğinde Hariciler (isyankârlar) meydanı doldurmuştur:

Bu reftâr üzre târîh oldı bin yüz kırk üçe bâliğ
 Otuzdan iki noksan olmuş idi sâl-i sultânı
 O Dârâ Üsküdara Râfizi kasdıyla giçdükdü
 Sitanbûl dâhilinde Haricîler aldı meydânı (K. 58/32,33)

Şairin, yukarıdaki beyitlerinde “Rafizi (Şii)” kelimesi ile “Harici” kelimesini bir arada kullanması ilginçtir. Bu kelimeler, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yapılan Sıffin savaşını ve Haricilerin bu savaşta her iki gruba karşı isyanını

¹¹ İdris Kadioğlu, s. 261-264.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

hatırlatmaktadır. Bununla birlikte, Şia'nın Hz. Ali taraftarı oldukları düşünüldüğünde, padişahın da Hz. Muaviye olarak düşünülmesini mümkün kılan bir benzetme yapılmıştır.

Şair Lebib, manzumenin devamında şunları aktarır:

Kaderin tecellisi, hikmetli sebepleri de önceden hazırlar. O padişah da bu gizli sırra vâkıf olunca, kanatları ters dönen kuş gibi olur ve hemen o saatte kendi isteğiyle tahttan feragat ederek yerine kardeşinin oğlu Sultan (I.) Mahmud'u geçirir.

Hezârân kıl ü kâl oldu ki dil zikrinde lâl oldu

O şeh bergeşte-bâl oldu duyınca sırr-ı pinhânı

Hemân ol sâ`at itdi câ-nişînî ihtiyârıyla

Birâder-zâdesi Sultân Mahmûd-ı cihân-bânı (K. 58/35,36)

3. Sarıbeyzade Mustafa İsyanı

1735-1739 yılları arasında Batı Anadolu'da Soley Bey diye adlandırılan Sarıbeyoğlu Mustafa önderliğinde isyancı bir grup ortaya çıkar. Faaliyet merkezleri Honaz, Denizli'dir. Sarıbeyoğlu, Mersin'den Balıkesir'e, Aydın'dan Akşehir'e kadar olan bölgeyi tehdit altına alır. Böylece, Osmanlı devlet otoritesine karşı Batı Anadolu'da bir hayli yayılan isyana öncülük edip bu bölgedeki düzeni bozar ve ticari hayatı da geniş ölçüde etkiler. Sarıbeyoğlu, merkezi idareden memnun olmayan sivil halktan düzenlediği bir kuvveti emrinde tutar ve merkezden isyanı bastırmak üzere ayrı zamanlarda gönderilen

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Osmanlı askeri kuvvetlerini de yenmeyi başarır. Sarıbeyoğlu isyanı, uzun süren mücadeleler sonucu 30 Nisan 1739 tarihinde bastırılır, Sarıbeyoğlu ve çetesi tamamen ortadan kaldırılır.¹²

18. yy divanlarını incelediğimizde, bu olaydan söz eden tek şairin Kırımlı Rahmi olduğunu tespit ettik. Kırımlı Rahmi, Sarıbeyzade Mustafa başlıklı eşkıyanın katlini anlattığı “*Târîh-i Katl-i Ser-i Eşkiyâ Sarı Beg-zâde der-Anadolu Kabbehahullâh*” başlıklı 12 beyitlik tarih kıtasında¹³, zafer güneşinin, eşkıyanın eziyet ve zulüm karanlığını yok ettiği ve karanlık geceyi kıskançlık veren bir gündüze döndürdüğü için insanlara “Gözünüz aydın olsun!” der:

Dîde rûşen yine mahv eyledi hurşîd-i zafer
Eşkiyânın zulümât-ı sitem ü âzârın
Gözü aydın yine a'yân-ı Anadolu'nun
Şevk-i reşk-âver-i rûz etdi leyâl-i târın (T. 36/1,2)

Eskiden taşrada idam edilen siyasi mahkûmların kesik başları İstanbul'a getirilir, daha sonra da halka ibret amacıyla şimdiki adı Topkapı Sarayı olan Bab-ı Hümayun'un önündeki “ibret taşları”nda teşhir edilirdi.¹⁴ Kırımlı Rahmi de Sarıbeyzade Mustafa'nın öldürülüp kafasının kesildiğini ve

¹² Necmi Ülker, *İzmir Şehri Tarihi I*, Akademi Yayınevi, İzmir, 1994, s. 35-40.

¹³ Sevgi Elmas, Rahmi (Kırımlı, Mustafa) Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Ü, SBE, Edirne, 1997, s. 167-168.

¹⁴ Mustafa İpşirli, “Cellat”, *DİA*, C 7, TDV, İstanbul, 1993, s. 271.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç
İsyanlar

kesik başının, kötü ve alçak kimselere ibret olsun diye Bab-ı Hümayun'un önünde teşhir edildiğini, böylece asinin hak ettiği cezayı bulduğunu ifade etmektedir:

Sarı Beg oğlın edip küşte-i seyf-i sârim
Atdı meydân-ı demâra cesed-i murdârın
Etdi sermâye-i ibret süfehâ-yı dehre
Vaz' edip Bâb-ı Hümâyûna ser-i evkârın
Ser-i maktûmı gördükde dedim târîhin
Sarı Beg-zâde şâkî buldı sezâ-yı kârın (T. 36/8,9,12)
(H 1152-M 1739)

4. Vidin Valisi Mehmed Paşa Döneminde Bazı Eşkîya Hareketleri

Şair İbrahim Naziri'nin kaside ve tarih kıtası yazdığı devlet adamlarından biri de bir dönem ikamet ettiği Vidin Eyaleti'ne vali olan Muhsinzade Mehmed Paşa'dır.¹⁵ İbrahim Naziri, "*Berâ-yı Müşârun İleyh Muhammed Paşa inde Kat'ı*

¹⁵ Muhsinzade Mehmed Paşa, Sadrazam Abdullah Paşanın oğludur. 1151'de (1738-39) babası sadrazam olunca vezir rütbesiyle Maraş valisi ve sonra Bender muhafızı, sonra tekrar Maraş valisi, daha sonra Adana, Bosna, Hotin, Özi, Bender, Köstendil, İnebahtı, Halep valisi oldu. 1171'de (1758) Diyarbakır valisi olup 1172'de (1758-59) III. Ahmed'in kızı ve devrin padişahı III. Mustafa'nın kız kardeşi Esmâ Sultanla evlenerek Anadolu valisi oldu. Daha sonra Bosna ve Rumeli valiliklerinde bulunup 1178'de (1765) sadrazam oldu. 1182'de (1768) barış yanlısı olmaktan azledilip Bozcaada'ya ve ardından da Rodos'a sürüldü. Sonra Mora'dan asker tahririne memur edildi. 1182'de (1769) Mora seraskeri oldu. 1184'te (1770-71) Bosna valisi olup 1185'te (1771) Rusçuk'ta iken sadrazam oldu. 1188'de (1774) Karinabad'da vefat etti. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani Yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, haz. Mustafa Keskin vd., C 4, Sebil Yayinevi, İstanbul, 1996, s. 1064.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Urûk-ı Eşkiyâ-yı Etrâf ” başlıklı 8 beyitten oluşan kasidesinde¹⁶ Mehmed Paşa'nın eşkiyayı temizlemesini anlatmaktadır. Manzumeye göre eşkiya, ticaret yollarını kesmektedir. Ancak o paşanın kendi üstlerini geldiğini görünce Yecüc seddini geçinceye kadar kaçmışlardır. Şeriat hükümlerince asılan eşkiyaları görenler dua etmişler ve birbirlerine “Çok şükür, ticaret edelim, insanlar emniyet ve rahat içinde seyahat edecekler.” demişlerdir. Şair, “velinimetim” dediği Muhsinzade Mehmed Paşa'nın Hz. Peygamber'i memnun edecek en büyük gazayı gerçekleştirdiğini söyler:

İşidüp kat'-ı urûk-ı eşkiyâya azmüni
Sedd-i Ye'cüci geçerler sür'at ile her biri
Şer'-ile âvîzegânı her gören idüp du'â
Birbirine didiler mesrûr olup ins ü peri
Hamdüli'llâh şevk ile azm-i ticâret idelüm
Emn ü râhat oldı ebnâ-yı sebîlin rehberi
Bûse-dâr gül-berg-i dâmânın Nazîr eyle du'â
Çün veliy-yi ni'metün itdi gazâ-yı ekberi (K. 13/4,5,6,8)

¹⁶ Necdet Şengün, Nazir İbrahim ve Divanı, *Basılmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Ü, SBE, İzmir, 2006, s. 365-366. İbrahim Naziri Divanı'nda Muhsinzade Mehmed Paşa'nın cami tamir ettirmesine ve sakal bırakmasına dair her ikisi de H 1169 (M 1755/56) senesine ait iki tarih kıtası bulunmaktadır. Mehmed Paşa'nın tamir ettirdiği cami Vidin'dedir ve buna dair tarih kıtası, “Târîh-i Tecdîd-i Câmî'-i Şerîf-i Muhsin-zâde Muhammed Paşa der-Vidin” başlığını taşımaktadır. İkinci tarih kıtasında ise şair, Mehmed Paşa'dan “Vidin Valisi” unvanıyla söz etmektedir. bk. Necdet Şengün, , T. 70, s. 967; T. 71, s. 968. Dolayısıyla, bu kaside de bu yıllarda yazılmış olsa gerektir.

5. Eşkıyaların Hicaz Yolunu Kesmesi

Çeteci Abdullah Paşa, lakabından da anlaşılacağı üzere gerek eşkıya takibindeki şecaati gerekse idaredeki başarıları ile tanınmış, Kars ve Diyarbakır Beylerbeyliği, Sivas, Halep, Şam Valiliği, emir-i haclık¹⁷ gibi önemli görevlerde bulunmuş, özellikle urban eşkıyasının tedip ve terbiyesindeki gayretleri sebebiyle kendisine taltifname-i hümayun gönderilmiş bir idarecidir.¹⁸

Diyarbakırlı şair Lebib, Çeteci Abdullah Paşa'nın Hicaz yolunu kesen Benî Harb adlı Arap kabilesini yenmesi ve onların eşkıyalık faaliyetlerine son vermesi sebebiyle kendisini tebrik için H 1173-M 1759/60 tarihli bir kıta yazmıştır. “*Vezir-i Müşârün İleyh Çeteci Abdu'llâh Paşa Hazretleri Emîrû'l-Hacc-ı Şâm İken Tarik-i Hicâz'ı Bâgî Arabân'dan Tathîrinde İrsâl Olan Fethiyye Târîhdür*” başlıklı manzume 25 beyittir¹⁹ ve

¹⁷ Hac emiri (emir-i hac), hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bunlar, kervanları emniyet altında getirip götürmekten başka, hac müddetince inzibatı teminle beraber Mekke'de, Arafat'ta ve diğer mübarek makamlarda yapılacak menasiki idare etmekle mükelleftir. Osmanlı hilafetinde bu memuriyet, sonraları surre emniğine tahvil edilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C 1, MEB, Ankara, 1993, s. 527.

¹⁸ Mesut Aydınar, “Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı, Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtık ve Alınan Tedbirler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S 19, 2006, s. 129.

¹⁹ İdris Kadioğlu, s. 300-302.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

başlıktan anlaşıldığına göre, Abdullah Paşa o dönemde Şam hac emiridir.²⁰

Lebib, söz konusu manzumede Abdullah Paşa'nın zatının isyancılara karşı "kılıç ayeti" olduğunu ve besmeleyle ateş gibi yakıcı kılıcının müşrikleri erittiğini ifade eder. Abdullah Paşa, padişahın yüce ellerinde bir şahbazdır ki, kartala benzeyen Arap eşkıyasını bile avlayabilmiştir.

Âyet-i seyf oldu zâtun ehl-i bagye eyledün
Besmeleyle tîg-ı âteş-tâbunı müşrik-güdâz
Çeng-i cengünde Arab çün karkuş oldu zebun
Dest-i ikbâl-i şehensâhîde sensin şâh-bâz (T. 11/10,13)

Şair, Benî Harb kabilesinin kendisini harbe davet ettiklerini, ancak boş konuştuklarını, zira savaşmanın ne olduğunu bilmediklerini söyler. Manzumenin sonunda Lebib, Abdullah Paşa'yı tebrik ederek kendisinin Hicaz yolunun fatihi olduğunu söyler:

²⁰ 1517'de Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesiyle hacıların güvenliğinin sağlanması, Hicaz'daki kutsal makamların korunması ve bu bölge sakinlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi, Osmanlı sultanlarının önemli görevlerinden biri olmuştur. Osmanlılar zamanında hac emirinin sayısı ikiye çıkarılmıştır. Bunlardan birinin görev yerinin merkezi Şam, diğersinin ise Mısır (Kahire) idi. Şam emir-i haccı Anadolu, İran ve Orta Asya hacılarıyla Halep ve Bağdat gibi diğer bazı Arap vilayetlerinden Şam'da toplanan hacıların, Mısır emir-i haccı da Kuzey Afrika ve Mısır çevresinden Kahire'de toplanan hacıların Haremeyn'e gidiş dönüşlerinden sorumluydu. Münir Atalar, "Emir-i Hac", *DİA*, C 11, TDV, İstanbul, 1995, s. 132.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Eyledi da'vet seni harbe Benî Harb-i le'îm
 Çâşnî-i harbi bilmezdi henüz ol herze-tâz
 Ben de tebrîk ile bu mısırâi ketb itdüm Lebib
Hâc-ı Abdu'llâh Paşa fâtih-i râh-ı Hicâz (T. 11/14,25)
 (H 1173-M 1759/60)

6. Erzurum Civarında Eşkîya Hareketleri

Lebib, Erzurum valiliği görevinde bulunan Yazıcızade İbrahim Paşa'nın²¹, Erzurum'da ortaya çıkan eşkıyaları temizlemesini, “*Vezîr-i Müşterî-Tedbîr Yazıcı-zâde İbrâhîm Paşa Erzurum'da Zuhûr İden Eşkîyâ-yı Ahâliyeden Tathîr-i Memleket ile İzhâr-i Celâdet İtdükde İrsâl Olunan Târîhli Nazmdur*” başlıklı ve H 1174 (M 1760/61) tarihli 45 beyitlik manzumesinde²² şöyle anlatmaktadır:

Asiler, Erzurum'u istila etmişlerdir. Şehrin ileri gelenlerinden bazısı şehirden kaçmış, bazısı da eşkıyanın saldırısına maruz kalmıştır. Pek çok kişi, olaylara sessiz kalmıştır. Cenabı Allah'ın gölgesi olan padişah, Vezir İbrahim Paşa'ya mansıplık (valilik) verip kendisini oraya göndermiştir:

²¹ Yazıcızade İbrahim Paşa, yeniçeri kul kethüdalığından azledildikten sonra, H 1152 sonlarına doğru (M 1740), yeniçeri ağası; H 1158'de (M 1745/46) vezir rütbesiyle Erzurum valisi oldu. Daha sonra Diyarbakır, Erzurum, Van, ikinci defa Diyarbakır valisi oldu. H 1171'de (M 1757-58) halk tarafından valilikten atıldı. Bir süre boşta kalıp H 1173 (M 1759/60) senesinde Çıldır Valisi ve H 1174'te (M 1760/61) üçüncü defa Erzurum valisi oldu. Buradaki görevinden sonra, H 1176'da (M 1762/63) Kars valiliğine getirildi. H 1178'de (M 1764-65) orada vefat etti. Mehmed Süreyya, C 3, İstanbul, 1996, s. 788.

²² İdris Kadioğlu, s. 330-332.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Edince Erzurûmun ehl-i bâğî şehri istîlâ
 Girîzân oldu a'yânun kimisi kimi pâ-mâl
 Eger hâhî selâmet der-kenârest²³ oldu müjdem
 Niçe söz sâhibi itdi sükûta nutkın istibdâl
 Cenâb-ı zill-i Yezdân ol vezîre eyledi fermân
 Anı tanzîm için tevcîh-i mansıbla idüp irsâl (T. 25/4-6)

İbrahim Paşa, kendine görev verilir verilmez valilik alameti olan sancağını alır ve hızlı bir şekilde yola koyulur. Erzurum'a çok hızlı bir şekilde gelir ve ayağının tozu, isyancı rezillerin gözlerinin kör olmasına sebep olur:

Nüfûz-ı hükm-i sultânîde ârâmı harâm itdi
 Etû'llâhe emrin eyleyüp râyât-ı istidlâl
 İtâat birle sür'at birle geldi kıldı ol âsaf
 Ayağı tozını gerd-i imâd-ı dîde-i erzâl (T. 25/7,8)

İbrahim Paşa, asilerle kale içinde çok çetin çarpışmalar yapmaktadır. Öyle ki Paşa, şehrin sokaklarını düşmanların cesetleriyle remil tahtalarına döndürmüştür. Düşmanın lideri, onun kılıcı karşısında ekin tanesi gibidir. Vezirin elindeki kılıç sanki geniş bir kile, kendisi de kile ölçümü yapan kişidir:

⁵ “Eğer selamet istiyorsan (bil ki o), kenarda(durmakta)dır.”

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

O denlü tığ-bâz oldu ki her bir kûçe-i şehri
 İzâm-ı kûşte-i düşmenle kıldı tahte-i remmâl
 Rü'ûs-ı düşmen oldu galle-i seyf-i âsaf-girdâr
 Elinde keyl-i vâsi' mu'temed kendüsi bir keyyâl (T.
 25/15,19)

Şair, paşanın asilerle yaptığı bu savaşın yanında, Hefthan²⁴ savaşının çocuk oyunu gibi kaldığını ifade eder. İbrahim Paşa, Erzurum'a girince asileri kahriyle hemen şehirden çıkarıp atmıştır:

Tevârîh âşinâyân-ı selef hep müttefikdür kim
 Buna nisbetle ceng-i Heft-Hân bâzîçe-i etfâl
 Girince Erzuruma dâver-i iclâl-i pîrâye
 Çıkardı kahr ile cünd-i sefeh-cüyânı bî-imhâl (T.
 25/15,19) (H 1174-M 1760)²⁵

7. Baba Süleyman Paşa İsyanı

Şair Lebib, “*Vezîr-i Maktûl Ali Paşa Hazretleri Baba Süleymân Paşa'ya Kahr u Tedmîrlerinde İrsâl Olinan Fethiyye*

²⁴ Hefthan, Şehname'de iki yerde geçer. İlki, Fars padişahı Keykavus'un Mazenderan'da zindandayken her bir konakta insanlarla devlerin çarpıştığı yoldur ki Rüstem buradan aşarak Keykavus'u kurtarmıştır. İkincisi ise Güştasb'ın Ercasb tarafından esir edilmiş olan kızlarını kurtarmak için İsfendiyar'ın aştığı yedi duraklık yoldur. Rüstem veya İsfendiyar, her konakta savaştıktan sonra sofrayı kurup zaferlerini kutladıkları için her ikisinin de bu yolculuklarına hefthan denilmiştir. İskender Pala, “hefthan”, *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü*, L&M, İstanbul, 2002, s. 212.

²⁵ Mısranın ebced değeri bu tarihe karşılık gelmemektedir. Yukarıdaki tarih, Divan'ın tenkitli metninden alındı.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Târîhdür" başlıklı 35 beyitten oluşan tarih kıtasında²⁶, Ali Paşa'nın²⁷ Baba Süleyman²⁸ isimli bir kişinin liderliğinde çıkan isyanı bastırmasını anlatır.

Lebib, vezirlerin aldıkları tedbirler sayesinde dünyanın rahatlık içinde olduğunu söyleyerek Allah'ın onları eksikliğini göstermemesini ister. Onların insanı yola getiren topuzları olmasaydı, halktan hiç kimse devlete itaat etmez. Eğer vezirler, asilere hadlerini bildirmeseler yüce makamlara erişmek hevesiyle pek çok kimse isyan eder. Bu isyankârlardan biri de Baba Süleyman'dır. Baba Süleyman, fırsatını bulunca tabiatındaki habisliği ortaya dökerek liderliğe heves etmiş; etrafına topladığı binlerce ayaktakımı ile de Bağdat'ta bir isyan çıkarmıştır. Siyah bir deve benzeyen bu kişi, karınca gibi kalabalık ordusu ile kendini zamanın Süleyman'ı zannetmektedir:

O1 dîv-i siyeh mûr-ı adû-ceyş ile itdi

Ragmınca Süleymân-ı zamânüm diyü da'vâ (T. 8/13)

²⁶ İdris Kadioğlu, 294-296.

²⁷ Ali Paşa, Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın kölesi ve sonra kethüdası oldu. H 1175 (M 1762) yılında vezirlikle Bağdat ve Basra valisi oldu. H 1177'de (M 1764) vefat etti. Mehmed Süreyya, C 1, s. 275.

²⁸ Baba Süleyman, Osmanlı döneminde Irak'ın Süleymaniye şehri civarında yaşayan ve Babanlar/Babanzadeler diye anılan Kürt aşiretine mensup olsa gerektir. Geniş bilgi için bk. Şaban Bayrak, "Osmanlı-İran Devletlerinin Irak'ın Kuzeyindeki Aşiretlere Yönelik Siyasetleri ve Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa Olayı (1790-1813)" 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C 1, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2012, s. 647-662.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Lebib, iki grup arasındaki savaşı anlatırken musiki terimlerini kullanır. “Râmişger (çalgi aleti), âheng, tabl (davul), nakâre (vurmalı bir çalgı), zil, sûr-nâ (zurna), Kürdî (bir makam adı), nagamât (nağmeler), kûçek (bir makam adı), büzürg (bir makam adı)” kelimeleri bu cümledendir. Ali Paşa'nın karşısında isyankâr bir Kürt grubu vardır. Savaş başlayınca top ve tüfek sesleri, ahenkli birer çalgı aleti olmuştur. Asi Kürt grubu, öfkeli Osmanlı askeri karşısında büyük bir mağlubiyet yaşar. Şairin, “Kürdî”, “kûçek” ve “büzürg” kelimelerini (Kelimenin aslı büzürg'dür.) tevriyeli olarak kullanması dikkat çekmektedir. Kürdî hem kavim hem bir musiki makamı; kûçek hem köçek (erkek oyuncu) hem de bir musiki makamı; büzürg de hem büyük hem de yine bir musiki makamı anlamlarına gelmektedir. Baba Tahir'e alay dolu bir şekilde seslenen Lebib, ona Kürdî nağmelerle bu işlerin yürüyemeyeceğini; kûçek makamının büzürg makamına denk olamayacağını; bir başka ifadeyle köçeklik yapan birinin ulu ve saygın kişilerle yarışamayacağını ifade eder:

Kürdî nagamât ile olur mı Baba Tâhir

Kûçek nice kâbildür ola büzüğe hem-pâ (T. 8/29)

O fesat ve azgınlık ateşini, yüzlerce hamle ile Vezir Ali Paşa'nın zafer suyu söndürmüştür. Şair, Ali Paşa'nın düşmana haddini bildirmesine ve bu fesadı ortadan kaldırmasına dair şu tarih kıtasını söyler:

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Sad hamle ki ol nâ'ire-i bagy u fesâdi

Âb-ı zafer-i dâver-i devr eyledi itfâ

Bir müjdecî geldi didi târîh Lebîbâ

Bildürdi hele düşmâna haddin Ali Paşa (T. 8/30-35)

(H 1176-M 1762)

8. Yezidi İsyanı

Sarı Abdurrahman Paşa'nın²⁹ Diyarbakır valisi iken bölgede Zeze isimli bir kişi liderliğinde başlayan Yezidi isyanını bastırmasına dair Şair Lebib tarafından “*Vezîr-i Müşârün İleyh Sarı el-Hâc Abdu'r-Rahmân Paşa Hazretleri Diyârbekr Havâlisinde Yezid Tâ'ifesinden Zeze Mel'ûnunun Levs-i Habâsetini Tathîr Zımnında Makarr u Me'vâsı Olan Hazîz Nâm Olan Kal'asını Kal' İtdükde Virilen Fethiyye Nazmdur*” başlıklı 39 beyitlik bir tarih kıtası³⁰ yazılmıştır.

Abdurrahman Paşa, Diyarbakır'a vali olmuş, ova ve dağdaki eşkıyaları takibe almıştır. Diyarbakır civarında Zeze adıyla maruf, melun, yolkesen, kan döken bir asi bulunmaktadır. Zeze isimli hınzır tabiatlı Yezidi, valilerin ihmâl etmesi sonucu sarp bir dağa Hazîz adını verdiği kale yaptırıp

²⁹ Darendelidir. İstanbul'a gelip kapıcıbaşı olmuş, 1168'de (1755) çavuşbaşı olup 1169'da (1756) vezirlikle Maraş valisi, 1171'de (1757/58) cerde başbuğluğuyla Trablusşam ve 1172'de (1758/59) Konya valisi olup 1173'te (1760) Darendede' de ikameti ferman buyuruldu. Daha sonra 1175'te (1761/62) Trabzon valisi ve 1176'da (1762/63) ilaveten Aydın valisi oldu. 1177'de (1763/64) Diyarbakır valisi ve 1180'de (1766) serasker sıfatıyla Erzurum valisi oldu. Şaban 1180'de (Ocak 1767) vefat etti. Mehmed Süreyya, C 1, s. 96.

³⁰ İdris Kadioğlu, 322-324.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

orayı kendine yurt edinmiştir. Orası, kötü insanların da sığınağı olmuştur.

Yüm-i ikbâli tecessüsle bulup virdi haber
 Bir Yezîdî Zeze nâmında la'în ibn-i la'în
 Bedrveşü'l-la'n u iblîs-perest ü reh-zen
 Seg-meniş sefk-i dimâ hod ana de'b-i dîrîn
 Meger ihmâl-i vülât ile o hınzîr-nihâd
 Yapdırup bir cebel-i sa'be yedi hısn-ı haşin
 Kendi yurd itmiş o me'vâ-yı menî'i bî-bâk
 Sâ'ir eşrâr-ı sitemkâra dahi cây-ı mekîn (T. 20/19-22)

Abdurrahman Paşa, hemen o serkeşin kalesini yerle bir etmek ve etrafta güvenliği sağlamak için oraya kapıkulu ocaklarından asker gönderir. Süleyman Ağa, o askerın başında gider. Şair, düşman Yezidi olduğu için Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesine telmihte bulunur:

Yezidi taifesinin bulunduğu yere, Hz. Hüseyin'in masum kanı ve padişahın kahr kılıcının zehrini tattırmak için ah ederek gidilir. Yezidinin kalesi balyemez toplarıyla dövülür:

Zehr-i kahr-ı şeh-i dîni ana tatdurmak için
 Bal yimez tûblar ile itdiler âheng-i zemîn (T. 20/29)

Yezidinin cesedi, karanlık bir gecede dağın alt tarafından geçen bir nehre atılır. Bu isyan üç günde bastırılmış, Yezid'in kalesi yerle bir edilmiş, ticaret yolları emniyete alınmıştır:

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Zîr-i kûhındaki nehre atılup bir şeb-i târ
 İtdi şeytâmı o seg-hânedede san cânî-nişîn
 Hamd li'llâh olup üç günde müyesser fethi
 Oldı ebnâ-yı sebîl ehl-i ticârât emîn
 O Yezîd ile Hüseyîniye çıkup da'vi-i dîn
 Câyını âsaf anun kıldı müsâvî-i zemîn (T. 20/32, 36, 39)
(H 1178-M 1764)

9. Panuki Mehmed İsyanı

Panuki aşiretinin reisi asi Panuki Mehmed, oğlu Veysi ve ismi verilmeyen bir kişinin Sarı Abdurrahman Paşa'nın emriyle başlarının kesilmesi yoluyla öldürülmesini Lebib, "*Merhum Sarı Abdu'r-Rahmân Paşa Hazretleri Panuki Eşkîyasından Ser-i Aşâ'ir-i Panuki Muhammed'ün ve Oğlu Veysi'nün Ser-i Nükbet-Eserlerini Kat'da Katllerine Olan Târîhdür*" başlıklı 2 beyitlik bir tarih kıtasıyla³¹ aktarır. Lebib, kaleme seslenerek onun müfsitlerin yok olmasından dolayı secde etmesini, sayfa denilen sahalarda gafil ve serseri gezmemesini ister. Üç asinin başı aynı bıçakla kesilmiştir:

Kıl zevâl-i müfsidîne secde-i şükr ey kalem
 Gezme sahrâ-yı sahâyifde mugaffil ser-serî
 Yaz bu târîhi hemân ol küştenîler hakkına
 Bir bıçakdan çıkdı üç âsî-i bed-kârün seri (T. 59/1,2)
(H 1178-M 1764)

³¹ İdris Kadioğlu, 362.

10. Bağdat Civarında Şii-Arap İsyanı

Lebib, “*Kasîde-i Levendâne-edâ Berây-ı Vâlî-i Bağdâd Ömer Paşa Berây-ı Ceng ü Feth-i Arabân-ı Benî Hazâî*” başlıklı 90 beyitten oluşan kasidesinde³², Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın³³ Şii Benî Hazai kabilesine mensup Arap asileriyle yaptığı mücadeleyi ve onları ortadan kaldırmasını anlatır.

Bağdat Valisi Ömer Paşa, Hz. Ömer'in adâletini ve Hz. Osman'ın hayâsını mizacında toplamış bir vezirdir. Bağdat ve Basra'daki yolların güvenliğini sağlamıştır. İki şehrin asayişini sağlamakla görevli Ömer Paşa, Bağdat civarında Nemnem çölünde Şii Hazai kabilesi eşkıyalarının ehl-i sünnet mensuplarına saldırdığını haber alınca emrindeki askerleri tertip edip düşmanın bulunduğu yere kırk iki saatte varmıştır:

Hazâ'îler tahazzu' eyleyüp sahrâ-yı Nemnemde
Ki izhâr ide ehl-i sünnete yalmân-ı tугyânı
Habîr oldukda ol gayret-keş-i dîn oldı bî-ârâm
Hemân azm-i imâteyle o hey-y-i herze-pûyânı
Vusûl-ı cây-ı düşmen şevki ile ol gazanfer-dil
İdüp kırk iki sâat sa'y ü sür'atle feresrâmı (K. 13/36,37,

42)

³² İdris Kadioğlu, 179-185.

³³ Süleyman Paşa'nın kethüdası olup vezirlikle 1177'de (1763/64) Bağdat ve Basra valisi oldu. 1190'da (1776) Diyarbakır valisi oldu. Giderken attan düşerek boynunu kırdı ve vefat etti. Mehmed Süreyya, C 4, s. 1324.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Asilerin reisleri, Şeyh Necdi'nin³⁴ vekilliğini yapan iki kabile şeyhidir. Bunlardan birinin adı Kernus, diğerinin ise Hamud'dur:

Hem olmuş kâr-zâr esbâbınun tedbîrine der-kâr
İki şeyhü'l-kabile Şeyh-i Necdînün vekîlânı
Birinün ismi Kernûs-ı şakâ me'nûs idi anun
Biri dahi Hamûd isminde bir hınzîr-ı yabanî (K. 13/43-45)

Asiler, Ömer Paşa'nın ordusunu görünce büyük bir şaşkınlık yaşamışlar ve kalkanla kendilerini korumaya çalışmışlardır. Ömer Paşa, besmeleyle savaşa başlamış, İmam-ı Azam'ın sancağını askerinin önünde tutmuş, böylece hem askerinin maneviyatını yükselterek onları gayrete getirmiş, hem de İmam-ı Azam'ın ruhundan yardım istemiştir:

Teterrüs eylemişler hâirât-ı bî-girân içre
Ki itmezdi vusûle akl-ı kül tecvîz-i imkânı
Fe-ammâ ol hıdîv-i kahraman-dil dâver-i bâsil
Hemân-dem besmeleyle sell idüp şemşîr-i berrânı (K. 13/46,47)

Bu savaş, koyunla kurdun kapışması gibidir. Sahih bir rivayete göre, mezhebi bozuk asiler otuz bin kişi kadardır. Asiler, daha sonra Sünni Osmanlı askerleri karşısında firar etmişlerdir. Bu savaş, üç buçuk saat sürmüştür. Düşmanın kanı

³⁴ Şeyh-i Necdi, şeytanın bir lakabıdır.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

her yere akmış ve çöl sanki kırmızı deri ile döşenmiştir. Ömer Paşa, urban eşkıyalarını³⁵ bozguna uğratmıştır:

Rivâyât-ı sahîhayla otuz bin denlü bed-mezheb
Müretteb müntehâb saff-beste olmuş ceng-i cûyânı
Telâkiden tecâvüz eyledükde üç buçuk sâat
Muhit oldu zalâm-ı inhizâm ol tîre-rûyânı
Akup şu gibi hûn-ı sürh-ser her sû revân oldu
Edîm-i sürh ile gûyâ döşetdi deşt ü yâbânı
Bu fethi binde bir ancak düşer bu resme bir târîh

Ömer Paşa-yı bâ-ikbâl bozdı cünd-i Urbanı (K. 13/53,63,66,90) (H 1179-M 1765)

11. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Adana'da Çeşitli Karışıklıklar

Adanalı Divan şairi Süruri, 1787-1792 yılları arası süren Osmanlı-Rus savaşı sonrası Adana ve civarında çıkan çeşitli kargaşaları, Süleyman Paşa'ya yönelik yazdığı 22 beyitlik "Methiye" başlıklı kasidesinde³⁶ aktarır. Ruslarla savaş sonra ermiş ve sulh imzalanmıştır. Savaş sırasında, fitne her yerde kendini göstermiştir. Bütün bunlar padişahın kulağına gelince,

³⁵ Osmanlı kaynaklarında, çapulculuk yapan ve Osmanlı sınırları dışında yuvalanan bazı gruplar için de eşkıya tabirinin kullanıldığı görülür. Bunlardan bir kısmı Karadeniz sahillerine saldırıp bazen Boğaziçi'ne kadar giren ve etrafı yağmalayan Kazak gruplarıdır. Bunlara "Kazak eşkıyası" dendiği gibi Bağdat civarındakiler "kızılbaş eşkıyası", yine Bağdat ve Basra taraflarındakiler "urban eşkıyası", Rumeli'dekiler "Sırp ve Arnavut eşkıyası" olarak anılıyordu. Mücteba İlgürel, "Eşkîya", *DİA*, C 11, TDV, İstanbul, 1995, s. 468.

³⁶ Atilla Batur, Süruri Divanı, *Basılmamış Doktora Tezi*, İnönü Ü, SBE, Malatya, 2002, s. 323-324.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

bir vezirini (Süleyman Paşa'yı) Adana'ya olup biteni araştırırın diye vali olarak göndermiştir.

Râm olup sulha hakâretle adû-yı nâ-râm
 Ceyş-i Moskovla sefer gâilemüz buldı hitâm
 Fitne her semtde itmişdi tecâvüz hadden
 Sem'-i sultân-ı cihân bâna degince bu peyâm
 Hidmet-i mansıb-ı tefîşe münâsib gördi
 Bir vezîrüne odur seyf-i siyâdetle be-nâm
 Ya'ni destûr-ı felek-pâye Süleyman Pâşâ
 Vâli-i belde-i cûd âsaf-ı sâhib-en'âm (K. 39/1,3,4,5)

Süleyman Paşa, Adana beldesine nizam vermek için geldiğinde alçak kişilerin bulunduğu yerleri yakıp yıkarak harap etmiş ve böylece şehri kötü kimselerden temizlemiştir. Şair, kötü kimselerin bundan sonra -eğer korkudan uyuyabilirlerse- rahatı ancak uykularında göreceklerini söyler:

Adana beldesine geldiği demde nevbet
 Girdi tablın döğerek virmege ehline nizâm
 Yakdı yıkdı süfehâ menzilini itdi harâb
 Beyt-i ikbâlini ma'mûr ide Hallâk-ı enâm
 Rahatı düşde görür şimdi dimek câiz idi
 Havfdan çeşm-i eşirrâya eger gelse menâm (K. 39/6-8)

12. Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı

Osmanlı Devleti'nin taşradaki otoritesini kaybetmesi sonucu idareyi yerel hanedanlara bırakmasıyla Anadolu'da

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

hanedanlar oluşmaya başlamıştır. Bu hanedanlar aldıkları yeni görevlerle bağlantılı olarak güçlerini ve nüfuzlarını arttırdıkça hem merkezi otoriteyle hem de rakip gördükleri komşu hanedanlarla çatışmaya girmişlerdir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Anadolu'nun idaresi ile görevlendirilen Caniklizadeler de söz konusu hanedanlardan birisidir. Hanedanın kurucusu Hacı Ali Paşa zamanından itibaren hem Çaparzadelerle hem de merkezi otorite ile çatışmaya girmişlerse de her defasında siyasi ve idari beklentiler doğrultusunda affedilmişlerdir.³⁷ Hanedanın son lideri Tayyar Mahmud Paşa³⁸ da III. Selim zamanında Sivas eyaleti ile Amasya sancağının Çaparzadelere verilmesi ve Nizam-ı Cedit ve reform taraftarı

³⁷ İbrahim Serbestoğlu, "Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizadelerin Sonu (1805-1808)", Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S 1, Güz, 2006, s. 89.

³⁸ Samsunlu olan Tayyar Paşa, vezir şairlerden olup Trabzon valisi Canikli Ali Paşazade Battal Hüseyin Paşa'nın oğludur. Anapa Kalesi muhafızı iken (1205/1790) Ruslara esir olmuş ve üç sene esarette kalmıştır. 1208 (1793) yılında esaretten kurtulup İstanbul'a gelmiştir. 1215 (1800) yılında vezaretle Trabzon valiliğine gönderilen Tayyar Paşa, oradaki münasebetsiz hareketinden korkarak Kırım'a kaçmış, Sultan IV. Mustafa zamanında affedilerek İstanbul'a dönmüştür. Daha sonra 1218'de (1803) Diyarbakır valisi olup bir yıl içinde azledilmiştir. 1218'de (1803) Erzurum, 1219'da (1804) ikinci defa Trabzon valisi olmuş ve 1220'de (1805) azledilmiştir. 1222'de (1807) üçüncü defa Trabzon valisi olup aynı ayın sonunda da sadaret kaymakamı olmuştur. 1223'te (1808) görevinden alınarak Dimetoka'ya sürülmüş, ardından da Hacıoğlu Pazarı'na nakledilmiştir. 1223'te (1808) Hacıoğlu Pazarı'nda başı kesilerek idam edilmiştir. Nebahat Çalık Taçalan, Tayyar (Mahmud) Paşa, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Ü, SBE, Edirne, 1998, s. V.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

olmaması sebebiyle isyan etmiştir. Birçok kez affedilen Tayyar Mahmud Paşa, II. Mahmud zamanında idam edilmiştir.³⁹

18. yy. divanlarında Tayyar Mahmud Paşa'nın isyanına dair bir manzumeye rastlamıyoruz. Fakat kendi divanının derkenarında yer alan ve Fazıl mahlasıyla yazılan 7 beyitlik bir tarih kıtasında⁴⁰, Tayyar Mahmud Paşa'nın idam edilmesinden duyulan acı dile getirilmiştir. Şair, onun gibi akıl sahibi bir kişinin dünyaya bir daha gelmeyeceğini söyler. Tayyar Paşa'nın düşmanları, ansızın uykusunda basarak onu şehit etmiştir:

Âh ol Tayyar Pâşâ âh o Mahmûdü'l-hısâl

Bir dahi devrân getirmez böyle sâhib-hûş gibi

Nâgehân basdı adûlar câme-hâb içre anı

Murg-ı cânı Hakkâ pervâz eyledi medhûş gibi (Der-Kenâr 14/1,2)

Bu dünya, arifler için bir düş gibidir. Tayyar Paşa'nın başı kesilmiş ve şehadet tacı, başına bir serpuş gibi konmuştur. Şair, Tayyar Paşa'nın kuş gibi aslına kanat çırpıtığını söyler.

Özr ile kat' oldu bu re's-i azîz-i eşrefi

Kondu bir tâc-ı şehâdet başına ser-pûş gibi

Birleyip Mevlâsını Fâzıl dedim târihini

Aslına cân atdı âh Tayyâr Pâşâ kuş gibi⁴¹ (Der-Kenâr 14/3,7)

³⁹ Geniş bilgi için bk. İbrahim Serbestoğlu, s. 89-105.

⁴⁰ Nebahat Çalık Taçalan, s. 165.

⁴¹ Mısranın ebcet değeri, Tayyar Paşa'nın vefat tarihine karşılık gelmemektedir.

13. 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası

Alemdar Mustafa Paşa⁴², II. Mahmud'u tahta çıkarıp kendisi de sadrazam olduktan sonra IV. Mustafa yandaşlarını tasfiye etti. İstanbul'da asayişi sağlamakla işe başlayan yeni idare, birkaç gün içinde üç yüz kişinin başını vurdurdu, fesatçılar sürgüne gönderildi. Boğaz yamakları ocağı kaldırıldı, yeniçeri zorbaları öldürüldü veya sürgün edildi. Daha sonra Rumeli ve Anadolu'nun durumu ele alındı. Bütün ayanlar, devlet işlerini görüşmek için saraya çağrıldı. Onlarla senedi ittifak imzalandı. Daha sonra askeri ıslahatlara geçildi. Sekban-ı Cedit adında leventler çiftliği ve Üsküdar kışlalarında yeni ordu kuruldu. Yeniçeri ocağında da ıslahat yapıldı. İsim alım ve satımları yasaklandı. Askerlikle ilişkisi olmayanların isimleri ellerinden alındı.⁴³

Alemdar, kısa süren (3 ay 18 gün) sadrazamlığı döneminde devletin ve milletin huzur ve asayişini sağlamış, devlet otoritesini yeniden kurmuş, III. Selim'den devraldığı

⁴² Rusçuk'ta doğmuş bir yeniçeri idi. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında bölüğünün bayrağını taşıdığı için bu adı almıştır. Ruslara kazandığı zaferler dolayısıyla 1806'da kendisine vezirlikle verilmiştir. Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in Nizam-ı Cedit hareketini desteklemiştir. III. Selim'in tahtan indirilmesi sonrası yanına kaçarak gelen Galib, Refik, Ramiz, Behiç, Tahsin Efendileri himayesine aldı. Tarihe Rusçuk yârânı diye geçen bu altı kişi, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için uğraşmışlardır. Alemdar Mustafa Paşa, II. Mahmud'un tahta çıkmasında önemli rol oynadı. Padişah da kendisine sadrazamlık görevini verdi. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C 5, TTK, Ankara, 1988, s. 87-89

⁴³ Enver Ziya Karal, s. 93.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

reform sürecini başlatmış, artık her şeyin geride kaldığına kanaat getirmişti. Ancak bu süreçte başarıların getirdiği gereksiz bir gurur ve ihmale kapılması, rehavet ve sefaya dalması düşmanlarını harekete geçirdi.⁴⁴ Yeniçeriler, 27 Ramazan 1223 (16 Kasım 1808) tarihinde Bab-ı Âli'ye hücum ederek Alemdar Mustafa Paşa'ya saldırdılar. Alemdar Mustafa Paşa, isyancılarla sonuna kadar mücadele etti ve en sonunda mahzeni ateşe verdi. Çıkan infilak neticesinde, kendisiyle beraber üç yüz kadar isyancı öldü.⁴⁵

18. yy. divanlarında, bu olaydan bahseden tek manzume Asım, Beylikçi İzzet ve Süruri tarafından müşterek olarak söylenmiş 2 beyitlik “*Nâire-i Cân-Sûz-ı Fetret ile Bâb-ı Âli Muhterik Olarak Sadr-a'zâm Alemdâr Mustafa Paşa'nın Azm-i Sarây-ı Bekâ Eyledigine Müşterek Söylenen Târîhdir*” başlıklı tarih kıtasıdır.⁴⁶

Beylikçi İzzet, Asım ve Süruri'nin müşterek tarih kıtasında Alemdar Mustafa Paşanın şehit edilmesi anlatılmıştır. Alemdar'ı Asaf'a benzeten şairler, ocak kelimesini hem Yeniçeriler hem de ateş yanan yer anlamında tevriyeli kullanırlar.

⁴⁴ Fatih Ünal, “Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk'un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 1, S 4, 2008, s. 579.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, s. 95.

⁴⁶ Fatma Meliha Şen, Beylikçi İzzet Bey Divanı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Ü, SBE, İstanbul, 1995, s. 294.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

“Ocak ansızın parlayıp vezirin sarayını yaktı. Sadrazamın ölümü ile nizam, dünyadan büsbütün ortadan kalktı.”

Parlayıp nâ-geh ocak yakdı sarây-ı Âsâfi
Fevt-i sadr-ı a'zâmla gitdi külliyyen nizâm
Âsım u İzzet Sürûrî didiler târîhini
Mustafâ Paşa şehîden eyledi Adni makâm (T. 7/1,2)
(H 1223-M 1808)

Sonuç

Tarihçilik bu yüzyılda çok gelişmiş olmasına rağmen, şairlerin devlet idaresindeki karışıklıklara, bilhassa saraya yönelik isyanlara ve padişahların hal'ine şiirlerinde çok fazla yer vermediklerini görüyoruz. Nitekim dönemin şairlerinden Salim'in, Patrona İsyanına karşı tavrı bunu açık bir şekilde göstermektedir. Edirne Vakası yalnızca Lebib; Patrona İsyanı Lebib ve Salim; Alemdar Vakası ise Beylikçi İzzet, Asım ve Süruri tarafından -müştereken ve çok kısa bir şekilde- anlatılmıştır. Aynı şekilde, III. Selim'in tahttan indirilmesini ve katledilmesini de hiçbir Divan şairi dile getirmemiştir. Bunun sebebinin, yeni Osmanlı padişahının ve Osmanlı toplumunun psikolojisinin bozulmak istenmemesi olduğu söylenebilir. Ayrıca, devlete karşı isyan ve hele hele bir padişahın tahttan indirilmesi, kanunlara olduğu kadar dine de aykırı, menfur bir

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

hâdisedir. Bu tür hadiseler, bahsettiğimiz sebeplerden dolayı şairlerce ifade edilmemiş olsa gerektir.

18. yy. divanlarına baktığımızda, isyan hareketlerine manzumelerinde en fazla yer veren şairin Diyarbakırlı Lebib olduğunu görüyoruz. Lebib, bilhassa kasidelerinde ve tarih manzumelerinde, döneminin fotoğrafını çeken bir şair konumundadır. Onun bu yaklaşımında, yaşadığı şehir olan Diyarbakır'da idarecilik görevinde bulunmuş devlet adamlarının şaire hamilik yapmasının etkisi çok olsa gerektir. Bununla birlikte Lebib'in, Osmanlı coğrafyasının farklı sahasında meydana gelmiş olayları, bilhassa İstanbul'daki Patrona Halil isyanını Divan'ında anlatmış olması, Klasik Türk Edebiyatının yalnızca saray çevresinde gelişmediğini gösteren müşahhas bir örnektir.

Edebi eserler, belki tek başlarına birer tarihi belge olarak değerlendirilemeyebilir. Ancak, tarih bilimine önemli katkılar sunacağı aşikârdır. Zira tarih eserlerinde karşımıza çıkmayan olaylara, edebi eserlerde rastlanabilmektedir. Bazen de tarih kitaplarında yeterince açıklanmayan, hakkında bilgi bulunmayan olaylar, edebi eserlerde -şairin kendi hisleri de yer almakla birlikte- ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Nitekim hakkında divanlardan yola çıkarak bilgiler verdiğimiz isyanların bir kısmı bu şekildedir. Bütün bunları göz önünde tuttuğumuzda, Divanların tarih ve kültür bakımından önemli bilgiler içeren kaynaklar olduğunu söyleyebiliriz.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

Kaynakça

- ATALAR, Münir. “Emir-i Hac”, *DİA*, C 11, TDV, İstanbul, 1995.
- AYDINER, Mesut. “Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı, Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtık ve Alınan Tedbirler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S 19, 2006.
- BATUR, Atilla. Süruri Divanı, *Basılmamış Doktora Tezi*, İnönü Ü, SBE, Malatya, 2002.
- BAYRAK, Şaban. “Osmanlı-İran Devletlerinin Irak’ın Kuzeyindeki Aşiretlere Yönelik Siyasetleri ve Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa Olayı (1790-1813)” 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, C 1, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2012, ss. 647-662.
- ELMAS, Sevgi. Rahmi (Kırımlı, Mustafa) Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Ü, SBE, Edirne, 1997.
- GÜFTA, Hüseyin. Salim (Mirzazade), Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni, *Basılmamış Doktora Tezi*, Atatürk Ü, SBE, Erzurum, 1995.
- İLGÜREL, Mücteba. “Eşkya”, *DİA*, C 11, TDV, İstanbul, 1995.
- İPŞİRLİ, Mustafa. “Cellat”, *DİA*, C 7, TDV, İstanbul, 1993.
- KADIOĞLU, İdris. Lebib-i Amidi, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, *Basılmamış Doktora Tezi*, Dicle Ü, SBE, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi, Diyarbakır, 2003.
- KARAHAN, Abdülkadir. “Bir Tarih Belgesi Olarak Divanlardan Yararlanma”, 22-26 Eylül 1986 X. *Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, C 5, TTK, Ankara, 1994.
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, C 5, TTK, Ankara, 1988.
- KURTOĞLU, Orhan. Lebib Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Ü, SBE, Ankara, 2004. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10623.lebib-divanipdf.pdf?0>
- Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmani Yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye*, haz. Mustafa Keskin vd., C 1, 3, 4, Sebil Yayinevi, İstanbul, 1996.
- PAKALIN, Mehmet. *Zeki Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C 1, MEB, Ankara, 1993.

XVIII. Yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti'nde İç İsyanlar

- PALA, İskender. “Heftan”, *Ansiklopedik Divan Şiir Sözlüğü*, L&M, İstanbul, 2002.
- SERBESTOĞLU, İbrahim. “Trabzon Valisi Canikli Tayyar Mahmud Paşa İsyanı ve Caniklizadelerin Sonu (1805-1808)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S 1, Güz, 2006, ss. 89-105.
- ŞAFAK, Ali. “Bağy”, *DİA*, C 4, TDV, İstanbul, 1991.
- ŞEN, Fatma Meliha. Beylikçi İzzet Bey Divanı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Ü, SBE, İstanbul, 1995.
- ŞENGÜN, Necdet. Nazir İbrahim ve Divanı, *Basılmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Ü, SBE, İzmir, 2006.
- TAÇALAN, Nebahat Çalık. Tayyar (Mahmud) Paşa, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Trakya Ü, SBE, Edirne, 1998.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C V, 6. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- ÜLKER, Necmi. *İzmir Şehri Tarihi I*, Akademi Yayınevi, İzmir, 1994.
- ÜNAL, Fatih. “Aleksander Grigoreviç Krasnokutsk’un Günlüğünden 1808 Yeniçeri Ayaklanması ve Alemdar Mustafa Paşa Vakası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 1, S 4, 2008.
- YURDAGÜR, Metin. “Tağut”, *DİA*, C 39, TDV, İstanbul, 2010.